

УДК 371.134:316.77

С.В. САПОЖНИКОВ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

© Сапожников С.В., 2020

<http://orcid.org/0000-0001-6674-7631>

<http://doi.org/10.34142/2312-2471.2020.63.15>

У статті визначаються основні теоретичні (філософський, світоглядний, ціннісно-смиловий та нормативний) та прикладні (мотиваційний, психолого-педагогічний, особистісний та конструктивно-технологічний) аспекти формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців, розкривається сутність кожного з них, вивчається та аналізується сутність таких понять як «культура професійної комунікації майбутніх фахівців», «формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців». У роботі презентовано основні етапи процесу формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців в умовах закладів вищої освіти України, основні рівні її формування (високий, умовно високий та середній) та критерії сформованості (прийняття соціального та особистісного смислу професійної діяльності; переживання професійної діяльності та особистісного смислу; переживання професійної діяльності як процесу творчої самореалізації; володіння орієнтовною основою різних видів та напрямів професійної діяльності; уміння сприйняття та аналізу процесів навколишнього світу; вміння самотійно сформулювати проблему у вигляді творчої задачі; критично відносити проблеми буття до певного класу професійних задач; мати досвід розроблення стратегій вирішення різноманітних професійних задач; досвід самоаналізу власної професійної діяльності на підставі вироблених критеріїв.). У змісті професійної освіти виявляється особливий надпредметний (метапредметний) компонент – досвід реалізації компетентностей, який забезпечує формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців. У публікації аргументовано доведено її важливість у житті людини, соціальних груп та соціуму, висвітлено перспективи подальших наукових розвідок, а саме: вивчення завдань, функцій та тенденцій розвитку культури професійної комунікації майбутніх фахівців, визначення методологічних орієнтирів та оптимальних організаційно-педагогічних умов її формування, розроблення адекватного науково-методичного забезпечення цього процесу.

Ключові слова: культура професійної комунікації майбутніх фахівців, заклад вищої освіти, аспект, критерій сформованості.

Sapozhnykov S.V. Theoretical and Applied Aspects of the Formation of Professional Communication Culture of Future Specialists

The article defines the main theoretical (philosophical, worldview, value-semantic and normative) and applied (motivational, psychological and pedagogical, personal and constructive-technological) aspects of the formation of the professional communication culture of future specialists, reveals the essence of them, studies and analyzes the essence concepts such as “culture of professional communication of future specialists”, “formation of professional communication culture of future specialists”. The work presents the main stages of the process of forming a culture of professional communication of future specialists in the conditions of higher educational institutions of Ukraine, the main levels of its formation (high, conditionally high and medium) and the criteria of formation (acceptance of the social and personal meaning of professional activity; experiences of professional activity and personal meaning; experiences of professional activity as a creative self-realization process; an indicative basis possession of various types and directions of professional activity, the ability to perceive and analyze the processes of the surrounding world, the ability to formulate independently a problem in the form of a creative task; critical relation to the problems of being to a certain class of professional tasks, experience in developing strategies for solving various professional tasks; experience of introspection of one's own professional activity on the basis of developed criteria). The content of professional education contains a special super-subject component, the experience of competencies implementation, which ensures the formation of professional communication culture of future specialists. The publication substantiates its importance in a person's life, social groups and society, highlights the prospects for further scientific research, namely studying the tasks, functions and trends in the development of professional communication culture of future specialists, determining methodological guidelines and optimal organizational and pedagogical conditions for its formation, developing an adequate scientific and methodological support for this process.

Key words: *professional communication culture of future specialists, institution of higher education, aspect, criterion of formation*

Постановка проблеми. Українське суспільство сьогодні опинилося на етапі криз, соціальної напруженості та невизначеності, хаотичності подальшого розвитку. На фоні наростаючої відчуженості у стосунках між людьми, змінюється свідомість сучасної дитини, її сприйняття навколишнього світу, психологія поведінки. Освітній простір як сфера суспільної діяльності де здійснюється цілеспрямоване соціокультурне відтворення людини має на меті забезпечення формування професійної культури та розвиток особистості майбутнього фахівця. Реалізація вищезазначеної мети відбувається в рамках освітньої системи, побудованої на принципах єдиної освітньої політики та діяльності, яка функціонує у межах певної території та виступає у якості організаційної структури. Такі феномени як «освітня політика» та «освітня система» є тісно взаємопов'язаними із феноменом «культура», що

обумовлюється тим фактом, що рівень розвитку професійної культури майбутнього фахівця є визначальним, як у сфері конкретної діяльності, так і у розвитку суспільства в цілому. Особою формою соціальної культури є спілкування, яке ми вважаємо чинником комунікативної культури майбутніх фахівців, зважаючи на те, що воно охоплює усі грані людських взаємовідносин.

Тенденції віртуалізації, які сьогодні спостерігаються в усіх сферах життєдіяльності людини, підтверджують важливість якісної комунікації в соціумі, що актуалізує проблему формування культури комунікації як особистісної, так і професійної. Сучасний процес комунікації охоплює не тільки обмін інформацією, а й сприйняття та розуміння інших учасників комунікативного процесу, що обумовлює і потребує вироблення єдиної лінії комунікативної взаємодії. Проте володіючи лише нормами літературної мови, майбутній фахівець не завжди може досягти бажаних результатів співпраці, оскільки в процесі перемовин у фаховому середовищі потребуватиме розуміння специфічних термінів, професійного сленгу, спілкування усталеними для галузі каналами зв'язку. Таким чином, підвищення рівня культури професійної комунікації майбутніх фахівців повинно стати пріоритетом освітньої політики нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження вищезазначених процесів є актуальним завданням у світлі перспектив інтеграції України у загальноєвропейський освітній простір. Так, проблемі формування культури професійної комунікації фахівців, присвячені дослідження, пов'язані з:

– формуванням і розвитком: мовної та мовленнєвої культури (А. Богуш, Н. Голуб, С. Єрмоленко, Л. Струганець та ін.), професійної культури (Л.Фільштейн, І. Іванова, Л. Максимова та ін.), інформаційної культури (О.Прудникова, Ю. Рамський, В. Кравец, В. Кухаренко та ін.), культури спілкування (Я. Радевич-Вінницький, І. Сайтарли, М. Стахів, Т. Чмут та ін.) [1, 2, 3, 4];

– сутністю освітнього середовища (К. Приходченко, С. Савченко та ін.); електронного освітнього середовища (В. Биков, Р. Гуревич, Р. Клопов та ін.); феноменом оздоровчого середовища закладу освіти (С. Омельченко, О. Момот, Т. Осадченко та ін.); створенням освітнього середовища закладу освіти (В.Биков, А. Веряєв, Н. Гонтаровська, А. Данилюк, В.Коміссаров та ін.) [5, 6, 7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Практика висвітлює існуюче протиріччя між знаннями сучасного фахівця, отриманими в період навчання його у закладі вищої освіти, і власної професійної діяльності, коли йому доводиться приймати швидко, відповідальне рішення в нових і, як правило, несподіваних ситуаціях. Пояснюється це в першу чергу тим, що професійна комунікація може успішно здійснюватися завдяки не лише відповідній теоретичній підготовці майбутнього фахівця, але й озброєнню його певними практичними навичками і вміннями. Так, проблема формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців [8] ще не стала

предметом комплексних досліджень провідних вітчизняних науковців, що і обумовило наш науковий інтерес.

Мета статті – висвітлення основних теоретичних та прикладних аспектів формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців у системі вищої освіти України та визначення її основних етапів, рівнів її формування та критеріїв сформованості.

Згідно мети було поставлено такі *завдання*: визначити основні теоретичні та прикладні аспекти формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців у системі вищої освіти України, висвітлити основні етапи та рівні її формування, критерії сформованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток професійної культури в сучасному українському суспільстві супроводжується підвищенням уваги до культури комунікації майбутніх фахівців, належний рівень якої забезпечує соціально прийнятну поведінку під час міжособистісної взаємодії. Професійна культура майбутнього фахівця передбачає наявність у нього здатності до, володіння професійними знаннями, вміннями й навичками, моральної творчості серед яких значне місце належить здатності до спілкування, адекватному донесенню інформації, рефлексії власної професійної діяльності.

У контексті нашого дослідження культуру професійної комунікації майбутнього фахівця ми будемо розглядати як невід’ємний компонент професійної культури, що ефективно реалізується ним в умовах власної комунікативної діяльності, та виявляється в особистісної позитивної мотивації до комунікативної взаємодії, осмисленому, ціннісно-творчому володінні усім обсягом загальних і фахових компетенцій, нормами мови й мовлення та вміннях їх оптимального застосування у процесі передачі думки в усіх видах професійного спілкування.

Слід зазначити, що період навчання у виші є одним з найвідповідальнішим у становленні особистості майбутнього фахівця-професіонала. Це сенситивний час щодо формування основних ціннісних орієнтирів, життєвої позиції, особистісного ставлення до навколишньої дійсності. Саме тому провідна роль у формуванні культури професійної комунікації майбутніх фахівців повинна належати закладу вищої освіти.

Формування культури професійної комунікації майбутнього фахівця у контексті нашого дослідження, ми розглядаємо як процес перетворення цінностей професійного спілкування в особистісні.

У багатьох розвинених країнах світу становлення та розвиток професійної культури майбутнього фахівця пов’язують передусім із формуванням комунікативних умінь, які віддзеркалюють не лише володіння мовою на вербальному й невербальному рівнях, а й здатність до спілкування із дотриманням певних морально-етичних норм, враховуючи психологічні особливості співрозмовника. Сьогодні саме такі вміння є головною умовою працевлаштування та кар’єрного зростання у сфері бізнесу, на ринку послуг, у промисловості, управлінні та освіті. Таким чином, культуру професійної комунікації майбутнього фахівця доцільно розглядати як систему ціннісних

орієнтацій, які реалізуються ним у професійному спілкуванні. одну з головних компонентів професійної культури майбутніх фахівців.

Різноманіття наукових поглядів на феномен «культура професійного спілкування» дозволило нам на теоретичній основі визначити соціально-педагогічний статус професійної комунікації майбутніх фахівців як одного з основних факторів формування їх особистості. Так, дослідження феномену культури професійної комунікації свідчить про неоднозначність його структури. Ґрунтовний аналіз наукових праць з проблем, присвячених питанням структурного аналізу феномену «культура» в галузі комунікації, підтверджує цю тезу. Зокрема, це підтверджують результати наукових розвідок багатьох науковців (О. Запара, Л.Іванченко, В. Лівенцова, А. Мудрик, Л. Руденко, М. Шовкун та ін.).

Сучасні наукові розвідки у галузі комунікації доводять її важливість у житті людини, соціальних груп та соціуму. Отже:

- у ході антропогенезу комунікативна діяльність була вирішальною передумовою і поживним ґрунтом для формування людської свідомості й мови;
- комунікація – спосіб формування людської особистості, оскільки лише в процесі взаємодії з іншими людьми відбуваються соціалізація індивіда й розвиток його здібностей;
- комунікативна потреба – це органічна (абсолютна) духовна потреба людини;
- ізоляція від товариства призводить до невиліковних психічних травм;
- комунікація – чинник та умова існування будь-яких людських спільнот: від малих соціальних груп до націй та держав;
- комунікативна діяльність – джерело, засіб підтримання й використання соціальної пам'яті, що акумулює культурний та історичний досвід соціальних суб'єктів.

Узагальнення бачень науковців щодо означеного феномену свідчить про те, що на сьогодні формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців є надзвичайно складним інтегральним неперервним динамічним процесом, який включає ряд аспектів теоретичного та прикладного характеру.

Отже, до теоретичних аспектів формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців відносимо:

- філософський аспект поняття культури професійної комунікації майбутніх фахівців полягає у тому, що культура професійної комунікації в умовах цивілізаційно-інформаційної цивілізації стає метою (культура діалогу), підґрунтям (взаєморозуміння), засобом регламентації (культура ділового й повсякденного спілкування) комунікативних процесів. Крім того, культура професійної комунікації відображає особистісну позицію щодо потреб взаємодії з іншими, реалізації творчого потенціалу в здатності підтримувати комунікативну взаємодію тощо.

- світоглядний аспект полягає у тому, що формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців повинно бути спрямованим на становлення і розвиток системи поглядів і знань, етичних і естетичних норм

обраної професії, яка спрямована на досягнення професійного результату через високий духовний потенціал, визнання абсолютної цінності особистості, дотримання у повсякденній міжособистісній діяльності прийнятих етичних норм.

- ціннісно-смысловий аспект культури формування культури професійної комунікації полягає у тому, що гуманістичні цінності у цьому процесі є базовими, а якісна оцінка комунікації визначає ступінь значущості для суб'єкта комунікації цінностей культури професійної комунікації. При цьому сама комунікаційна діяльність повинна стати для суб'єкта цінністю.

- нормативний аспект культури професійної комунікації виявляється у тому, що у комунікативній поведінці суб'єкт орієнтується на моральні та професійні норми. Моральність стає домінуючою у всіх сферах спілкування майбутнього фахівця, який використовує знакові системи (норми мови, жести, міміку). Нормативність стає основою усіх найскладніших моральних та політичних форм взаємовідносин. Нормативи, що діють у процесі спілкування впливають і на канали комунікації, використання комунікаційних засобів, передачу інформації індивідом індивіду.

Серед прикладних аспектів формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців визначимо такі:

- мотиваційний аспект наявність у майбутнього фахівця мотивів комунікативної поведінки, комунікативних установок, професійної спрямованості, в нього домінує потреба розуміння й усвідомлення особливостей майбутньої професії;

- психолого-педагогічний аспект – (комунікативні вміння і навички, професійна спрямованість мовлення), реалізація якого спрямована на усвідомлення майбутнім фахівцем спілкування як засобу досягнення мети у міжособистісних стосунках, розвитку й саморозвитку його особистості, стимулу для формування важливих особистісних і професійних якостей;

- особистісний аспект (тактовність, витримка, толерантність), реалізація якого сприяє добору доцільних емоційно виправданих засобів мовного і немовного впливу;

- конструктивно-технологічний, як здатність обирати оптимальний стиль спілкування і взаємодії, комунікативної поведінки, адекватного сприйняття особистістю себе як фахівця.

Ґрунтуючись на узагальненні наукової, психолого-педагогічної літератури, формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців ми вважаємо як особистісно-орієнтований процес професійної підготовки, результатом якого є утворення ціннісно-смыслових установок та мотивів здійснення комунікативної діяльності, набуття загальних і спеціальних (фахових, мовних, мовленнєвих) компетенцій, вільне володіння фаховою термінологією у професійних цілях, набуття здатності користуватися мовою як засобом спілкування у різних професійних ситуаціях, а також здатності до рефлексії у професійній комунікації.

Для ефективної реалізації процесу формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців в умовах закладів вищої освіти України, ми пропонуємо здійснювати його поетапно.

На першому етапі необхідно чітко визначити кінцеву мету процесу формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців, основні напрями роботи, виявити психолого-педагогічні умови, засоби, форми і методи, що сприяють формуванню рівня, адекватного її основним критеріям та розробити необхідне науково-методичне забезпечення.

На другому етапі здійснюється моделювання та презентація професійних задач на основі основних проявів професійної культури майбутнього фахівця. Процес розв'язання таких задач заснований на реалізації проектів різної професійної діяльності.

На третьому етапі безпосередньо в умовах закладу вищої освіти реалізуються форми та методи роботи, спрямованої на формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців та здійснюється практичне занурення у професійну діяльність з метою оволодіння ними не тільки елементарних, але й складних (комплексних) професійних компетенцій. Одночасно формуються професійно значущі якості та ціннісно-мотиваційні орієнтири особистості майбутнього фахівця.

На четвертому етапі відбувається співвіднесення досвіду засвоєння професійної культури майбутнім фахівцем з критеріями адекватними рівню сформованості професійної культури.

Отже, у якості критеріїв сформованості культури професійної комунікації майбутніх фахівців ми пропонуємо: прийняття соціального та особистісного смислу професійної діяльності; переживання професійної діяльності та особистісного смислу; переживання професійної діяльності як процесу творчої самореалізації; володіння орієнтовною основою різних видів та напрямів професійної діяльності; уміння сприйняття та аналізу процесів навколишнього світу; вміння самостійно сформулювати проблему у вигляді творчої задачі; критично відносити проблеми буття до певного класу професійних задач; мати досвід розроблення стратегій вирішення різноманітних професійних задач; досвід самоаналізу власної професійної діяльності на підставі вироблених критеріїв.

Проведений теоретичний аналіз, узагальнення науково-педагогічної та психолого-педагогічної літератури, урахування потреб сучасних реалій, дало нам можливість стверджувати, що культура професійної комунікації майбутніх фахівців формується у відповідності до таких рівнів:

Високий рівень – це теоретичні уявлення студентів щодо існуючої матеріальної і духовної культури соціуму, знання про сучасні досягнення науки у галузі власної професійної діяльності, найкращих взірцях професійного мислення та практики, ціннісне осмислення теорії та практики, принципів та результатів професійної діяльності у світовому масштабі.

Умовно високий рівень. У майбутнього фахівця є потреба у самореалізації професійних здібностей у вигляді поетапного досвіду,

сходження від задуму до розв'язання професійної задачі, створення готового продукту та експертизи його гуманітарної цінності.

Середній рівень. Культура професійної комунікації вказаного рівня є суб'єктивним виразом професійної культури, яка об'єктивно склалася.

Таким чином, у змісті професійної освіти ми можемо виділити особливий надпредметний (метапредметний) компонент – досвід реалізації компетентностей, який забезпечує формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців. Він може бути актуалізований в освітньому процесі вишу завдяки ситуаційному моделюванню професійних проблем, що віддзеркалюють реалізацію цілісної професійної діяльності – від постановки задачі до презентації готового продукту.

Висновки. Отже, успішне формування культури професійної комунікації майбутніх фахівців в освітньому середовищі сучасного закладу вищої освіти можливо за умови обґрунтування та розкриття теоретичних і прикладних аспектів, розроблення і реалізації механізмів реалізації цього процесу.

Культура професійної комунікації майбутніх фахівців включає в себе цінності, які орієнтують на процес комунікації, рівень розвитку та особливості суб'єктів комунікації, їх здатності до взаєморозуміння, міри оволодіння способами, засобами, прийомами, правилами комунікації. У зв'язку з цим сучасна професійна підготовка майбутніх фахівців повинна бути спрямована на становлення духовно розвиненої культурної особистості, якій притаманне цілісне гуманістичне світосприйняття. Це можливо при наявності культури професійної комунікації, яка несе не тільки загальнокультурні ознаки, а й є проявом внутрішньої культури особистості.

Перспективи подальших розвідок. До подальших напрямів нашого дослідження відносимо: вивчення завдань, функцій та тенденцій розвитку культури професійної комунікації майбутніх фахівців, визначення методологічних орієнтирів та оптимальних організаційно-педагогічних умов її формування, розроблення адекватного науково-методичного забезпечення цього процесу.

Література

1. Запара О.В. Коммуникативная культура в структуре профессионализма будущих педагогов системы дошкольного образовательного учреждения. URL: conf.bstu.ru/conf/docs/0037/1709.doc.

2. Іванченко Л.М. Формування комунікативної культури сучасного інженера у студентів національного технічного університету «КПІ». URL: <http://kamts1.kpi.ua/node/558>.

3. Кузнєцова Т. Аксіологія соціальних комунікацій. Суми: Вид-во Сумського державного університету, 2012. 300 с.

4. Лівенцова В.А. Формування культури професійного спілкування у майбутніх менеджерів невиробничої сфери : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / [Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка]. Тернопіль, 2002. 20 с.

5. Мудрик А.В. Коммуникативная культура учителя. *Мир психологии*. 1996. № 3. С. 42–45.
6. Руденко Л.А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : монографія. Львів : Піраміда, 2015. 342 с.
7. Шовкун М.П. Складові комунікативної культури студентів. URL: brar.org.ua/sections_load.php?s=culture_science_education&id=6451&start=2.
8. Сапожников С.В. Психологічна підготовка майбутнього учителя до спілкування з учнями: основні завдання. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2019. № 1 (17). С. 37–44. DOI: 10.32342/2522-4115-2019-1-17-5

References

1. Zapara, O.V. (n.d.). *Communicative culture in the structure of professionalism of future teachers of preschool education*. Retrieved from conf.bstu.ru/conf/docs/0037/1709.doc.
2. Ivanchenko, L.M. (n.d.). *Formation of communicative culture of a modern engineer in students of the National Technical University “KPI”*. Retrieved from <http://kamts1.kpi.ua/node/558>.
3. Kuznietsova, T. (2012). *Axiology of social communications*. Sumy: Vyd-vo Sumskoho derzhavnoho universytetu.
4. Liventsova, V.A. (2002). *Formation of a culture of professional communication in future managers of the non-productive sphere*. (Doctor's Thesis). Ternop. derzh. ped. un-t im. V. Hnatiuka. Ternopil.
5. Mudryk, A.V. (1996). *Communicative culture of the teacher*. Moscow: Myr psykholohyy.
6. Rudenko, L.A. (2015). *Formation of communicative culture of future specialists in the field of service in vocational schools*. Lviv : Piramida.
7. Shovkun, M.P. *Components of communicative culture of students*. Retrieved from brar.org.ua/sections_load.php?s=culture_science_education&id=6451&start=2.
8. Sapozhnykov, S.V. (2019). Psychological preparation of the future teacher to communicate with students: the main tasks. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky*, 1(17), 37–44. doi:10.32342/2522-4115-2019-1-17-5